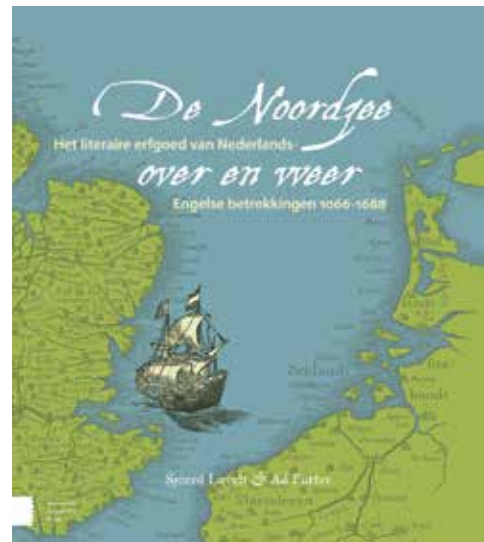

De Noordzee over en weer

PAUL WACKERS

De Noordzee over en weer is de Nederlandse vertaling van *North Sea Crossings*, een boek van Sjoerd Levelt en Ad Putter dat dient als ondersteuning voor de gelijknamige tentoonstelling die van december 2021 tot april 2022 in de Bodleian Library in Oxford te zien was. Die tentoonstelling was op haar beurt onderdeel van een onderzoeksproject over de culturele betrekkingen tussen de Nederlanden en Engeland, dat niet alleen nieuwe wetenschappelijke kennis moest opleveren, maar die kennis ook zou moeten verspreiden buiten academische kringen, vandaar ook de tentoonstelling. Levelt en Putter hebben project en tentoonstelling in Jaarboek 12 al voorgesteld aan Tiecelijnlezers.¹

Het boek bestrijkt de periode van 1066 tot 1688. Het begint als Willem van Normandië Engeland verovert en daar koning wordt, waardoor zijn vrouw, Mathilde van Vlaanderen, koningin van Engeland wordt. Het eindigt met de 'Glorious Revolution', waarbij koning Jacobus II van Engeland door het Engelse parlement werd afgezet en vervangen door prins Willem III van Oranje.

De tentoonstelling in de Bodleian Library wilde een beeld geven van de culturele betrekkingen tussen Engeland en de Nederlanden met nadruk op de manier waarop deze betrekkingen de boekproductie en de literatuur aan beide kanten van de Noordzee hebben beïnvloed. Dat is passend, want de Bodleian Library is zelf voor een groot deel een product van die culturele betrekkingen. Het oudste deel van de bibliotheek bestaat uit de boekencollectie van Humphrey, de hertog van Gloucester, die in 1423 met Jacoba van Beieren trouwde om in 1428 weer van haar te scheiden, maar die op basis van dat korte huwelijk wel claimde ook graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen te zijn. Hij heeft zo'n driehonderd handschriften geschonken aan de jonge, nog tamelijk kleine bibliotheek van de universiteit van Oxford. Die zijn als collectie bewaard en bevatten ook nog verwijzingen naar de claim van Humphrey op een deel van de Lage Landen (p. 187-190). De bibliotheek is genoemd naar Thomas Bodley, die de universiteitsbibliotheek in Oxford in 1602 opnieuw inrichtte en vergrootte. Daarvoor was hij de Engelse ambassadeur in de Republiek der Verenigde Nederlanden geweest. Hij had veel contact met kringen in en rond de universiteit van Leiden, die in 1575 opgericht was. Het lijkt erop dat de inrichting die Bodley aan zijn bibliotheek gaf, mede beïnvloed is door de inrichting van de toenmalige universiteitsbibliotheek in Leiden (p. 209-213). En ten slotte bevat de Bodleian de collectie van Thomas Marshall (1621-1685), een Engelsman die vrij lang in de Nederlanden verbleef en een enorme collectie handschriften (o.a. in het Middelnederlands, het Fries en het Oudengels, maar ook veel oriëntaalse) verzameld had; en die van Franciscus Junius (1591-1677), die gedeeltes van zijn leven in de Nederlanden en andere delen in Engeland doorbracht. Junius was een van de eerste geleerden met interesse in historische Germaanse taalwetenschap. Hij verzamelde niet alleen de handschriften die voor de studie daarvan nodig waren, maar liet ook de lettertypes ontwerpen en gieten die nodig waren om daar eigentijdse boeken over te kunnen drukken (p. 142). Zowel zijn handschriften als zijn drukmateriaal liggen thans in de Bodleian. En dan hebben we het nog niet eens gehad over de oudste Nederlandse literaire tekst, *Hebban olla vogala*, die bewaard

gebleven is in een handschrift dat in de Bodleian Library berust (p. 70-71). Door dit alles (en nog veel meer) is de collectie van de Bodleian een van de rijkste ter wereld geworden en waarschijnlijk de best geoutilleerde bibliotheek voor dit specifieke onderwerp: de culturele relaties tussen de Nederlanden en Engeland.

Het boek bevat na de inleiding zes hoofdstukken die gewijd zijn aan geschiedschrijving, manuscripten, gedrukte boeken, landkaarten, mensen en Reynaert de vos. Het hoofdstuk over geschiedschrijving beschrijft hoe aan beide kanten van de Noordzee geschiedenis werd geschreven met speciale aandacht voor de manier waarop men de geschiedenis van 'de overkant' zag. De drie volgende hoofdstukken besteden steeds zowel aandacht aan teksttypen en documenten die in een bepaalde tijd werden vervaardigd als aan de manier waarop die boeken en documenten werden geproduceerd. Ze vormen dus een mix van cultuurgeschiedenis en boekgeschiedenis. Het hoofdstuk over mensen geeft informatie over personen die een belangrijke rol hebben gespeeld in de culturele en literaire relaties 'over en weer'. We komen er figuren tegen als Humphrey van Gloucester, Thomas Bodley en Thomas Marshall, die al genoemd zijn, naast personen als de bevriende humanisten Erasmus en Thomas More; Emanuel van Meteren die zich zowel Engelsman als Nederlander voelde en de eerste volledige geschiedenis van de Nederlandse Opstand drukte (p. 202-206); en Anna Maria van Schurman, de eerste Nederlandse vrouw die aan een universiteit studeerde en die in haar latere leven correspondeerde met geleerden in heel Europa (p. 222-223). Het hoofdstuk over Reynaert de vos is een casestudy. Het wil laten zien hoe culturele en literaire uitwisseling in de praktijk tot stand kwam.

Voor zover ik dat kan overzien, is het boek niet gebaseerd op nieuwe kennis, maar maakt het gebruik van bestaande kennis die op nog niet benutte manieren wordt gecombineerd en door zijn bijzondere perspectief toch veel nieuwe inzichten biedt. Omdat het boek zich concentreert op de Nederlands-Engelse betrekkingen, besteedt het geregeld aandacht aan details die elders meestal genegeerd worden. Die concentratie op

de Nederlands-Engelse betrekkingen verklaart wellicht ook een zekere verbroekeling, in die zin dat de onderwerpen van opeenvolgende paragrafen vaak niet direct met elkaar te maken hebben, maar elk op hun eigen wijze gerelateerd zijn aan het algemene onderwerp van het boek. Mogelijk komt dit ook doordat dit een boek bij een tentoonstelling is. Alle voorwerpen die getoond werden, zijn besproken in het boek. Op het niveau van de groepering levert dat altijd zinvolle verbanden op, maar het is onmogelijk om verbanden te construeren tussen alle tentoongestelde voorwerpen onderling. Vanuit dit perspectief gezien, worden sommige op het eerste gezicht merkwaardige delen van hoofdstukken begrijpelijk. Zo komt in het hoofdstuk over geschiedenis een paragraaf over Jacob van Maerlant voor (p. 34-38). Dat is logisch, want dat is een van de belangrijkste historici in het Middelnederlands. Die paragraaf begint echter met een bespreking van een manuscript waarin de drie *Martijns* van Maerlant zijn overgeleverd, samen met een Latijnse vertaling daarvan (MS Canon Misc. 278, zie p. 35). Dat is een fascinerend handschrift en het illustreert heel goed de meertalige cultuur (Latijn, Frans, en Nederlands/Engels) die toen aan beide zijden van de Noordzee bestond, maar met geschiedenis heeft het niks te maken. Maar in verband met de Nederlands-Engelse betrekkingen en als deel van een tentoonstelling kon het handschrift gekoppeld worden aan Maerlants *Spiegel historiael*, die wel perfect past en zo kon het als 'buitenbeentje' een zinvolle plaats in het geheel krijgen. Iets vergelijkbaars zien we in het hoofdstuk over mensen. Dat bevat paragrafen over 'Het *Dutch Church Libel* ('Nederlandse kerk schotschrift)', 'Holland's Leaguer (Hollands kampement)' en 'De Engels-Nederlandse oorlogen en de Engels-Nederlandse hofcultuur'. Dat zijn geen mensen. De verklaring voor deze 'vreemde' paragrafen lijkt mij te zijn dat het hoofdstuk over mensen vooral gericht is op de culturele mentaliteit die de achtergrond en de oorsprong vormt van de in de eerdere hoofdstukken besproken teksten en boeken en bij het verhelderen van die mentaliteit helpen de genoemde paragrafen heel goed.

Voor Tiecelijnlezers is het Reynaerhoofdstuk natuurlijk extra interessant. Reden genoeg om er iets meer aandacht aan te besteden. Het begint met opmerkingen over de *Ysengrimus*. De auteurs maken duidelijk dat de naam Ysengrimus aan beide zijden van de Noordzee al vroeg met de wolf werd geassocieerd en bespreken de plaatsen waar het continentale beeld van Engelsen in de tekst naar voren komt. Die zijn verwijfd en kruiperig en Vlamingen zijn een beter slag mensen. Dan volgen korte beschouwingen over de vos in de bestiariustraditie en over de *Speculum stultorum*. Dat is een tekst over een ezel, maar hij wordt toch besproken omdat hij uit Canterbury komt en ook een dierenepos is. Vervolgens komt de invloed van de *Roman de Renart* aan de orde. De rol van Engelsen in de *Roman de Renart* wordt geschetst en de invloed ervan op illustraties in handschriften. Daarnaast krijgen de twee Engelse Reynaertverhalen (Chaucers *Nun's Priest Tale* en *Of the Fox and the Wolf*) aandacht en illustraties van de fabel van vos en ooievaar. (De vos nodigt de ooievaar te eten, maar serveert het voedsel op platte schalen, zodat de ooievaar slechts weinig binnenkrijgt. Desondanks nodigt de ooievaar op zijn beurt de vos uit. Dan zit het eten in flessen met een hoge hals en de vos gaat hongerig naar huis. Boontje komt om zijn loontje.) (afb. 2) Ook is er veel aandacht voor Caxtons *History of Reynard the Fox*, het eerste grootschalige Engelstalige Reynaertverhaal en het begin van een traditie die ononderbroken doorloopt tot nu toe.² De tekst, de woordenschat en de vertaaltechniek worden besproken met aandacht voor de invloed van het Nederlands op het Engels van Caxton. Daarna worden twee illustratiecycli voorgesteld die in de loop van de tijd herdrukken van de *History of Reynard the Fox* hebben opgesierd. Allereerst is dat de cyclus van Wynkyn de Worde (ca. 1495), die gebaseerd is op de houtsneden van de zogenaamde Meester van Haarlem, die de

Afb. 2. De fabel van *De vos en de ooievaar*, Oxford, Bodleian Library, MS. Lat. liturg. f. 3, fol. 128v. Opname dankzij CC-BY-NC 4.0 Creative Commons licence.

houtsnedes ontwierp voor Gheraert Leeus rijmdruk van *Reynaerts historie* (Antwerpen, tussen 1487 en 1490).³ De tweede cyclus is die van Allart van Everdingen (1621-1655), een Nederlands kunstenaar die vooral bekend is geworden om zijn schilderijen van woeste landschappen, maar wiens serie Reynaertillustraties heel vaak gebruikt is in boeken aan beide zijden van de Noordzee.⁴ In de afronding komen dan nog de herdruk aan de orde die William Morris in 1892 maakte van Caxtons *History of Reynard the Fox* en twee zeer recente aanwinsten van de Bodleian Library: toverlantaarnplaatjes bij Goethes versie van het Reynaertverhaal uit ca. 1900 en een pop van Reynaert, gemaakt voor een animatiefilm, een van de andere projecten binnen het project North Sea Crossings. De Engels-Nederlandse culturele en literaire betrekkingen behoren niet alleen tot het verleden. Ze zijn ook een deel van ons heden en zeer waarschijnlijk ook van onze toekomst.

Uit deze samenvatting wordt hopelijk duidelijk dat de auteurs het begrip 'Reynaert de vos' ruim nemen en dat ze hun materiaal vooral selecteren om aandacht te kunnen besteden aan Nederlands-Engelse culturele betrekkingen. Strikt genomen hoort de *Speculum stultorum* niet thuis in een hoofdstuk over Reynaert en komen in bestiaria en in fabels anonieme representanten van de diersoort 'vos' voor en niet het individu Reynaert, maar door de vergelijking tussen de *Ysengrimus* en de *Speculum stultorum* kunnen de auteurs interessante dingen zeggen over de monastieke cultuur aan beide zijden van de Noordzee en de nonchalance waarmee ze elke vos als Reynaert beschouwen (een nonchalance die we overigens al in de middeleeuwen aantreffen), geeft ze de kans veel interessant materiaal uit Engeland en de Nederlanden in samenhang te presenteren. Het is een boeiend hoofdstuk geworden met veel ook voor kenners interessante details. Ik heb er echter toch een probleem mee. In hun afronding schrijven de auteurs: 'Vanaf het allereerste begin met de Latijnse *Ysengrimus* en de Oudfranse *Roman de Renart* hebben de Engelsen een rol gespeeld in het verhaal van Reinaert, en de vele reizen die het daarna maakte, over en weer over de Noordzee, hebben er toe

bijgedragen dat het verhaal zich blijvend kon ontwikkelen en zo zijn reis bleef voortzetten, zonder zich iets aan te trekken van geografische of politieke grenzen, als het literaire erfgoed van een veelheid van gemeenschappen' (p. 267). Ik heb moeite met die reizen over en weer over de Noordzee van het Reynaertverhaal. De verwijzing naar de titel past natuurlijk mooi bij de inhoudelijke afronding van het boek, maar volgens mij bestaan die reizen over en weer helemaal niet. Ik denk dat er alleen Reynaertmateriaal van het continent naar Engeland is gegaan en dat het omgekeerde proces niet heeft plaatsgehad. Wat we in de *Ysengrimus* en de *Roman de Renart* vinden, zijn continentale ideeën over Engelsen en alle teksten en illustratiecycli die besproken worden, vinden hun oorsprong op het continent. Engelsen hebben daar vervolgens op creatieve wijze hun eigen vorm aan gegeven, maar die nieuwe vormen zijn nooit 'teruggekeerd'. Er wordt geen enkel Engels Reynaertelement genoemd dat later op het continent is overgenomen en volgens mij bestaat een dergelijk element ook niet. Het is juist dat het Reynaertverhaal het literaire erfgoed geworden is van een veelheid van gemeenschappen, maar voor zover ik kan overzien heeft het zich vanuit de Nederlanden in steeds wijdere 'cirkels'⁵ verspreid, maar vinden verdere ontwikkelingen vervolgens binnen een taalgebied plaats, is er van wederzijdse beïnvloeding door de versies in verschillende talen nauwelijks sprake en gaat het in die schaarse gevallen altijd om interactie tussen het Duits en het Nederlands of om invloed van een Duitse Reynaerttekst op een andere taal. De Engelse Reynaertversies hebben geen uitstraling naar buiten gehad. Ik besteed hier aandacht aan, omdat het voor een alomvattende geschiedenis van het Reynaertverhaal (vgl. opnieuw p. 267) noodzakelijk is om een correcte weergave van verspreidingspatronen te geven en die zo mogelijk te verklaren. Voor *De Noordzee over en weer* is het slechts een detail, een schoonheidsfoutje.

En daar staat heel veel tegenover. De vertaalsters, Thea Summerfield en Esther Putter, hebben uitstekend werk geleverd. Hun Nederlands is glashelder en leest buitengewoon aangenaam. Amsterdam University

Press heeft goed papier gebruikt, voor een mooie vormgeving gezorgd en kwalitatief hoogwaardige illustraties opgenomen. Het is echt een mooi boek dat door zijn invalshoek bovendien voortdurend nieuwe perspectieven biedt. Er is dus alle reden om het te gaan lezen. *Wat unbidan wi nu.*⁶

Sjoerd Levelt & Ad Putter, *De Noordzee over en weer. Het literaire erfgoed van Nederlands-Engelse betrekkingen 1066-1688*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2022, 304 p.

NOTEN

1 Ad Putter en Sjoerd Levelt, 'North Sea Crossings: een veelzijdig samenwerkingsproject waarin Reynaert centraal staat', in: *Tiecelijn 32. Jaarboek 12 van het Reynaertgenootschap*, (2019), p. 40-51.

2 Zie bijvoorbeeld de bespreking van Yvan De Maesschalck van Anne Louise Avery's briljante bewerking uit 2020. *Tiecelijn 34. Jaarboek 14 van het Reynaertgenootschap*, (2021), p. 190-203.

3 Zie over de Wynkyn de Worde-cyclus en zijn Nederlandse voorbeeld: Erwin Verzandvoort, 'De iconografische vos in Groot-Brittannië', in: *Tiecelijn*, 15 (2002), p. 49-54, m.n. 51-53.

4 Zie over Van Everdingen en zijn Reynaertillustraties: <https://www.youtube.com/watch?v=UnkjJNLVVG0>.

5 Met 'cirkels' bedoel ik ontwikkelingen als van het Duits naar het Deens en van het Deens naar het Zweeds en het IJslands.

6 MS Bodl. 340, fol. 169v. Zie p. 70-71.